

ALİ B. OSMAN SİRÂCEDDÎN EL-ÛŞÎ: HAYÂTI VE ESERLERİ

Dr. Mehmet Sait TOPRAK*

ALI B. OSMAN SIRAJ AL-DIN AL-ÛŞÎ: HIS LIFE AND WORKS

ÖZET

Ûşî, kelâm, fıkıh, hadîs, tefsîr ve edebiyât gibi alanlarla ilgilenen, klâsik anlamıyla, yelpâzesi geniş bir kişiliktir. Ne var ki, kaynaklarda,Ûşî'nin hayatı ve eserleri hakkında kâfî mikdarda bilgi yer almamaktadır. Mevcûd bilgilere gelince, onlar da, kısa ve biribirinin tekrarı mâhiyetindedir. Bu durum, *el-Faqîh'ül-Hanefî*, *el-Hanefî el-Mâtûrîdî*, *el-Îmâm Rükn'üd-Dîn*, *eş-Şeyh el-Îmâm ve Îmâm'ül-Harameyn* şeklinde ilmî kariyerini ifâde eden nisbelere sahip Türk mütekallim, muhaddis ve fakihi olanÛşî'nin hayatı ve eserleri üzerinde araştırma yapmayı zorurî kılmıştır. Mevcut çalışmanın amacı da budur.

ABSTRACT

Ushî is a person who is interested in Islamic Theology, Islamic Jurisprudence, Hadith, Interpretation and Literature, in the proper sense he is a wise person. Unfortunately the knowledge (information) about Ushî's life and works in scientific literature is insufficient. The available information is brief and usually is repetition. On this account, we have decided to research the live and works of Ushî, who is a Turkish mutakallim, muhaddith and faqih. He is also a great writer *al-Faqîh al-Hanafî*, *al-Hanefî al-Mâtûrîdî*, *al-Îmâm Rukn'ad-Dîn*, *al-Shaykh al-Îmâm* and *Îmâm al-Haramayn*. The aim of this study is to provide more information about his life and works.

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sait.toprak@deu.edu.tr

A. Hayâti

1. Doğum ve Ölüm Târihi Üzerindeki Şüpheler¹

Kaynaklarda Sirâceddîn Ali b. Osmân el-Ûşî'nin doğum târihi ile ilgili kesin bir bilgiye rastlanamamıştır. Ûşî'nin yaklaşık olarak 569 /1173 yılında “*Emâli Kasidesi*”ni yazdığını² dâir bilgi, onun bu târihte henüz hayatta olduğunu gösterir. Bunun dışında, Kâtib Çelebi, Ûşî'nin *el-Fetâvâ's-Sirâciye* adlı eserini tanıtırken “...eser, 569 senesi Muharrem ayının Pazartesi günü Os'ta, 'Ali b. Osmân b. Muhammed et-Teymî'nin elinde tamamlandı” kaydını aktarır ki³, buna göre Ûşî, 569'larda hayatı ve eserlerini istinsâh edecek kadar sıhhatlidir. Yine Kâtib Çelebi, Ûşî'nin *Gurer'ül-Ahbâr ve Dürrer'ül-Eş'âr*'ından bahsettiği yerde, onun 569'ta olduğunu söylemektedir⁴ *Nisâb'ül-Ahbâr*'ı tanıttığı yerde “o, 569 yıllarında hâlâ hayâttaydı” (حيا في سنة تسع وستين وخمسة وعشرين) ibâresini serdeder⁵. Görüldüğü üzere, Ûşî'nin ölüm târihi husûsunda, Kâtib Çelebi de tezâd içindedir⁶.

¹ Doğum ve vefâtını bir arada mülâhazaya tâbi tutmamızın sebebi, ne zaman doğduğuna dâir herhangi bir kaynakta bilgi bulamayılmış ve öldüğü târih ile ilgili rivâyetlerdeki farklılıklarlardır.

² Brockelmann, *GAL*, S I, 764; a.mlf., “*el-Ûşî*”, *IA..*, XIII, 75.

³ Kâtib Çelebi, *Kesf'üz Zunûn*, II, 1224.

الفتاوى السراجية: قال المولى بن جوى رأيت في آخر نسخة منها ما لفظه قال المصنف وقع الفراغ يوم الإثنين من المحرم سنة ٥٦٩ تسع وستين وخمسة وأربعين على يدي علي بن عثمان بن محمد التيمي. ذكره تقي الدين في ترجمة صاحب يقول العبد ومنية المقتى انه لسراج الدين الاوoshi وفيه نوادر وقائع لا توجد في أكثر الكتب وهي إحدى مأخذى المنية.

⁴ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1349.

⁵ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1954.

⁶ Kanaatımızce Kâtib Çelebi'nin böyle bir tezâda düşmesi; 1. Ûşî'nin ismini ve eserlerini farklı kaydetmesine, 2. *Kesf'üz-Zunûn*'u ikinci defâ gözden geçirme fırsatını bulamamasına, 3. *Kesf'üz-Zunûn*'un bilgi kaynaklarındaki farklı bilgilere bağlanabilir.

Kureşî, kaynaklarda, onun doğumu ve hayatı hakkında hiç bir bilgi olmadığını söyler ve herhangi bir târih belirtmez⁷. M. Şerafeddin Bey de “*ken-disinin ne zaman yaşadığını dâir malûmat mevcut değildir*”⁸ dedikten sonra, “*yânz Ebû Hanîfe mezhebinde bulunan fakîhlerin terceme-i ahvâlini ihtivâ eden el-Cevâhîr’ül-Muzîe’nin Beyâzît’taki umûmî kütüphânedenin 5056 numaralı nüshasının kenarında gördüğümüz bir kayıt bizi biraz tenvir edebilir*” der⁹. Bu kayda göre de Emâlî, 569 yılında Oş’da bizzat müellif tarafından yazılmıştır. Zâten Şerâfeddin Bey, “*bu eserlerin müellifi olan Üşî’nin 569’da berhayât olduğunu öğreniyoruz*”¹⁰ demekle, bu bilgiyi tasdîk eder.

Şâyet Üşî’nin 575 (1179) yılında vefât ettiği¹¹ doğru kabul edilirse, -ki Kâtib Çelebi bu târihi de verir¹²- , bu takdirde onun 490-500 arası (1096-

⁷ Abdulkâdir b. Ebî'l-Vefâ el-Kureşî, *el-Cevâhir’ül-Muzî'e fi Tabakât'il-Hanefiyye*, I, 367.

⁸ M. Şerafeddin Bey, “*Türk Kelâmcıları*”, *Dâriül-Fiünun İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, sene:5, sayı: 23, s. 4.

⁹ M. Şerafeddin Bey, *a.g.ma.*, s. 4-5. Ayrıca M. Şerâfeddin Bey'in *el-Cevâhir*'in yazma nüshasının kenarından aktardığı not önemli görüldüğünden buraya aktarılmıştır :

”والظاهر انه مؤلف الفتاوى السراجية فاني رأيت في آخر نسخة منها ما لفظه قال
المص(نف) رحمة الله تهيا الفراغ بعون الله تعالى، وحسن تيسير، ولطف تقديره عن هذه
النسخة النفيسة الجليلة القواعد الجليلة الفوائد نسخاً وتلبيساً ونظمها وتصنيفاً ضحوة يوم
اشرقت أنوار إقباله باليمين وأورقت اشجار افضاله بالحسن وهو يوم الإثنين الثامن من
شهر الله الحرام اجزل الله بركته وضاعف حرمته ٥٦٩ بكورة أوش التي هي مصد
الطاعات المقبولة ومهبط البركات المأمولة حرسها الله عن صدمات الزمن وسطوات
المحن على يد علي بن عثمان بن خالد اليمني غفر الله ذنبه وستر عيوبه“.

¹⁰ M. Şerâfeddin Bey, *a.g.ma.*, s. 5.

¹¹ Kâtib Çelebi, *Kesf’üz Zunûn*, II, 1349'da Üşî'nin Mâtürîdî kelâminâ dâir manzûm eseri “*Kâsidetü'l-Emâlî*”yi tanıtırken vefât târihini 575 (1179) olarak vermektedir.

قصيدة يقول العبد في الكلام للشيخ الأمام سراج الدين على بن عثمان الأوoshi الفرغاني الحنفي وتوفي سنة ٥٧٥ وهي ستة وستون بيّنا أولها يقول العبد في بدء الamanى لتوحيد بنظم كالآلبي وأخرها وانى الدهر ادعوا الله وسعي لمن بالخير يوما قد يوما قد دعالي وهي مقبولة متداولة فرغ من نظمها سنة ٥٦٩ تسع وستين وخمسماهية كما نقله التميمي في طبقات الحنفية ...

¹² Kâtib Çelebi, *Kesf’üz Zunûn*, II, 1200.

1106) bir târihte dünyâya geldiğini söylememiz mümkün hâle gelir. Kâtib Çelebi, *Keşf*’in bir yerinde Üşî’nin 569¹³, bir başka yerinde 575¹⁴ yılını vefât târihi olarak göstermektedir. Bütün bunlara istinâden, biz de, 575’té yakalandığı hastalık sonucu (*Bağdadlı* bu hastalığın tâûn olduğunu söylüyor¹⁵) vefât ettiğini düşünüyoruz.

2. İsmi

Üşî’nin tam adı: **Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Ebû Muhammed Siracuddin el-Fergânî el-Hanefî el-Mâtûridî el-Üşî et-Teymî eş-Şehîdî** dir¹⁶. Ancak, genelde çoğu kaynaka adı, **Sirâceddin Ali b. Osman el-Üşî** şeklinde geçer¹⁷. Hayâtını anlatan tabakât kitaplarında ise, kimi zaman onun farklı isim, künye ve nisbelerine rastlamak da mümkündür¹⁸.

Hattâ Durmuş Özbek, Üşî’nin kaynaklarda geçen isminden hareketle şöyle bir yorum yapar: “*Görüldüğü üzere bu isim zincirinde el-Üşî'nin*

¹³ A.mlf., *a.g.e.*, II, 1349.

¹⁴ A.mlf., *Kesf’üz Zunûn*, II, 1200. Ayrıca bkz. Kasım Mominov, *Türk Mütekellimi Üşî'nin Emâlî adlı Eseri ve Kelamî Görüşleri*, s. 6.

¹⁵ Bağdadlı, *Hediyyet’ül-‘Ârifîn*, I, 700.

¹⁶ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmusu Terâcim li Eşher'ir-Ricâl ve'n-Nisâ*, IV, 311.

¹⁷ Durmuş Özbek, “*el-Üşî ve “Kasîdet’ül-Emâlî”*”, *SÜİFD*, sayı : 5, s. 263.

¹⁸ a) Bağdâdî İslâîl Paşa, *Hediyyet’ül-‘Ârifîn*, I, 70’de: el-Üşî Ali b. Osman b. Muhammed et-Teymî el-Üşî Sirâcüddin el-Fergânî el-Fakîh el-Hanefî; b) a.mlf., *İzâh’ül-Meknûn fi’z-Zeyl ‘alâ Kesf’iz-Zunûn ‘an Esâm’il-Kütüb ve'l-Fünûn*, II, 483’de: Sirâcüddin Ali b. Osman el-Üşî el-Fergânî; c) Yûsuf Elyan Serkis, *Mu’cem’ül-Matbû’at’il-‘Arabiyye ve'l-Mu’arrabe*, I, 499’da: Sirâcüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Osman el-Üşî el-Fergânî el-Hanefî el-Mâtûridî; d) Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cem’ül-Müellifîn*, VII, 148’de: Ali b. Osman b. Muhammed el-Üşî el-Fergânî; e) Kâtib Çelebi, *Keşf’üz-Zunûn*, I, 526’da: el-İmâm Rükn’üd-Dîn Ali b. Osman el-Üşî el-Hanefî; f) *a.g.e.*, II, 1200: eş-Şeyh el-İmâm Ebû Muhammed Ali b. Osman el-Üşî; g) *a.g.e.*, II, 1349’da : eş-Şeyh el-İmâm Sirâceddin Ali b. Osmân el-Üşî el-Fergânî el-Hanefî; h) *a.g.e.*, II, 1867’de: el-İmâm Ali b. Osmân el-Üşî; i) *a.g.e.*, II, 1887’de: Sirâceddin el-Üşî; j) II, 1954’de: **İmâm’ül-Haremeyn** Sirâceddin b. Muhammed Ali b. Osmân b. Muhammed el-Üşî.

oğlunun, babasının, dedesinin adlarını ve bir de nisbesini görüyoruz. “Ebû'l-Hasan” künyesine bakıldığından, onun evlendiğini ve “Hasan” isminde bir oğlunun olduğunu anlıyoruz. Fakat kaynaklarda onun “Hasan” isminde bir oğlunun olduğu zikredilmemektedir. Zâten “Ebû'l-Hasan” künyesini de kaynakların hepsi vermemektedir. Yine bu isim zincirine göre “Ali b. Osman” künyesinden babasının adının “Osman”; “Ali b. Osman b. Muhammed” künyesinden ise dedesinin isminin “Muhammed” olduğunu anlıyoruz”¹⁹. İsmi içerisinde geçen lâkab, künye vb. hususlar kişinin konumunu belirleme açısından kimi zaman önemli vazîfeler üstlenebilirler. Meselâ, Şerefüddîn Halîl b. Alâeddîn en-Neccârî (ö.632/1235)'nin *Kasîdetu Yekûl'ül-'Abd*'in şerhi *Nefîs'ür-Riyâz li-İdam'il-Emrâz* adlı eserinde Üşî'nin adının önüne “kâdî” nisbesini getirmesi, bizi, onun kendi döneminde kadılık yaptığı kanâatine ulaştıracaktır²⁰.

3. Yetiştiği Muhît

Üşî'nin yetiştiği muhît, genel anlamda *Türkler*'in yaşadığı bölge olarak kabûl edilen Mâverâünnehir'dir. Bu bölge, pek çok bakımından *Türkler* için önem arzettmektedir.

Nisbesinden, Üşî'nin *Fergana*'ya bağlı (el-Fergânî) Oş'ta (el-Üşî) doğduyu ve orada yaşadığı anlaşılmaktadır. Hattâ, onun eserlerinin ferağ kayıdlarından anladığımız kadariyla, en önemli eserlerini Oş'ta kaleme almış, ömrünün son günlerini de, yine orada geçirmiştir. Babur, *Hâtırati*'nda burayı şöyle anlatır :

“Uş, *Endican*'ın cenub-i şarkisindedir. Şarka doğru *Endican*'dan dört yığaç mesâfededir. Havası güzel ve akar suları boldur. Baharı çok iyi olur. Uş'un iyiliğine dâir birçok rivâyet vardır. Kurgani'nın cenub-i şarkisinde, şekli mütenâsib olan bir dağ bulunmaktadır. *Bera-Kûh* ismini taşıyan bu dağın tepesinde, Sultan Mahmud Han bir köşk yaptırmıştır. Bu köşkten bi-

¹⁹ Durmuş Özbek, *a.g.ma.*, s. 264.

²⁰ Şerefüddîn Halîl b. Alâeddîn en-Neccârî el-Yemenî, *Nefîs'ür-Riyâz li-İdam'il-Emrâz*, vr. 176^b.

raz aşağıda ve bu dağın çıkışlı ve dik bir yerinde, 902 (1496-1497) senesinde, ben de bir ayvanlı köşk yaptım. Gerçi o köşk bundan yüksek ise de, benimki daha güzel bir mevkidedir; bütün şehir ve mahalleler ayak altında dır. *Endican* suyu, *Uş* mahallelerinin içerisinde geçerek, *Endican*'a gider. Bu suyun iki tarafı bağlıktır ve bütün bağlar suya müteveccihit. Menekşesi pek lâiftir. Akar suları vardır. Bahar çok güzel olur; birçok lâle ve gülle açar. *Bera-Kûh* dağının eteğinde, nehir ile bağların arasında, *Cevza* adlı bir câmi bulunmaktadır. Dağ tarafından büyük bir nehir akar. Bu câmiin dış avlusuna biraz meyilli, yoncalı, her tarafı gölgeli ve safalı bir meydandır. Her gelen misafir ve yolcu burada dinlenir. *Uş* ayaktakımının tuhaf bir âdeti vardır: eğer bir kimse burada uykuya dalarsa, o nehrinden su alıp, üzerine dökerler. Ömer Şeyh Mirza'nın son zamanlarında, bu dağda kızıl ile ak dalgalı bir taş meydana çıktı. Bıçak sapi, kemer ve diğer bazı şeylerin îmâli için kullanılan, çok güzel bir taştır. *Fergâna* vilâyetinde *Uş* kadar safalı ve havadâr bir kasaba yoktur”²¹.

Oş ile ilgili efsanevî-dînî oldukça çok rivâyet vardır²². Bu efsaneler İslâm sonrasında dînî mâhiyet kazanmış ve buranın kudsiyeti, Hz. Peygamber'den geldiği ileri sürülen hadîsler²³ ve diğer dînî rivâyetlerle de süslenmiştir²⁴.

“Oş, Güney Kırgızistan’da, Fergana Vadisi’nin doğu ucunda, Pamir Dağları ile Tanrı Dağları arasında kalan bölgede, Ak-Buura nehrinin kıyısında yaklaşık üç bin yıllık geçmiş ola bir yerleşim merkezidir. Bur-

²¹ *Baburnâme*, s. 4-5.

²² İsmail Hakkı Ünal'ın Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLI'inci sayısında yayımlanan “Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler ve “Hayru'l-Buldân” Risâlesi” adlı çalışması, hem Oş şehrinin faziletine dair rivâyetlerin yer aldığı “*Hayru'l-Buldan*” risâlesini ortaya koyması hem de bu makalede söz konusu meseleyi detaylı bir şekilde ele alması açısından bize göre kaydadeğer bir araştırmadır. Bu hususta detaylı bilgi için adı geçen makaleye bakınız.

²³ Bir hadis örneği için bkz. Üşî, *Nisâb'u'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr* (Karaçelebizâde), 57^b; ayrıca bkz. Mehmet Sait Toprak, Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâb'u'l-Ahbâr Adlı Eseri*, s. 192 / 2799'uncu dipnotu (basılmamış doktora tezi), İzmir 2006.

²⁴ Çetin Cumagulov, *Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları*, s. 2 vd.

si Kırızlar için ikinci Mekke'dir. Üş, şehirlerin hayırlısı anlamına gelen " خير البلدان *(Hayr'ul-Büldân) diye adlandırılır*"²⁵. Kırgızistan'da en çok ziyaret edilen yerler, pınarlar ve evliyâ mezarlarıdır. Ancak, Sovyetler Birliği döneminde pek çoğu yıktırıldığı için bugün ziyaret yerleri arasında çok az câmi bulunmaktadır. Halkın büyük bir kısmı -genel inanışa paralel olarak-, Oş bölgesinde kabir ziyâretlerine büyük ehemmiyet verir. **Asaf b. Burhiya**, **Ahmet Arkam Hoca**, **Muhammed Rahim Hoca** ve **İmam Ata** ziyâretgâh yapılan kabirlerden sâdece bir kaçıdır. Bunların dışında ziyâret edilen câmilerin başında, *Süleyman Dağı*'nın etegindeki *Rabat-i Abdullah Câmii* gelir. Târîhî "İpek Yolu"ndan geçenler, bereket ve uğur getirir inancıyla, bu ziyâret yerlerine uğramışlar ve kurban kesmişlerdir.

Üşî, "Kutaybe b. Müslim'in hicrî 95 yılında fethettiği Fergana Vadisinin bir medeniyet ve ilim merkezi olan Oş şehrinde doğmuştur"²⁶. O, kendi döneminin ilim adamları arasında "Sirâc'üd-Dîn"²⁷, "el-İmâm"²⁸, "es-Şeyh"²⁹, "İmâm'ül-Harameyn"³⁰, "el-Hanefî"³¹, "el-Mâtürîdî"³², "Rükn'üd-Dîn"³³ vb. unvanlarla tanınmıştır³⁴. Üşî, imâm, 'allâme, muhakkik olmakla birlikte, aynı zamanda Hanefî mezhebinin meşhur fakîhi ve Mâtürîdî itikâdının kelâmcısı olarak da tanınır³⁵.

²⁵ Mustafa Erdem, "Kırızlar'da Dînî ve Sosyal Hayât", *Türkler*, III, 172.

²⁶ Şerefettin Bey, "Türk Kelamcılar", *Dar'ül-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 23, s. 4-5.

²⁷ Bağdâdlı, *Kesf'üz-Zunûn Zeyli*, II, 483; Yûsuf Elyan Serkis, *Mu'cem'ül-Matbû'at'il-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*, I, 499; Brockelmann, *GAL*, S I, 764.

²⁸ Kâtib Çelebi, *Kesf'üz-Zunûn*, I, 526.

²⁹ A.mlf., *a.g.e*, II, 1200.

³⁰ A.mlf., *a.g.e.*, II, 1954.

³¹ Zikredilen kaynakların hemen hepsinde bu nisbe yer alır.

³² Yûsuf Elyan Serkis, *Mu'cem'ül-Matbû'at'il-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*, I, 499.

³³ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 526.

³⁴ Kureşî, *el-Cevâhîr'ül-Muzîe fi Tabakât'il-Hanefîyye*, s. 583.

³⁵ Yûsuf Elyan Serkis, *a.g.e.*, I, 99.

Ûşî, gerçekten kargaşa ve savaşlarla dolu bir târih diliminde dünyâya gelmiş ve yine o derece de hareketli bir zamanda hayatı sürdürmüştür. Bu anlamda yaşadığı coğrafya, zâten Türk târihinin kaderi açısından son derece önemli bir mintikadır. Dönemin siyasi ve buna bağlı olarak coğraffî istikrârsızlığına rağmen, ülkede İslâmî hayatı devam etmiş, camiler, mescidler, medresekeler inşâ edilmiş, ilmî hayatı düzenli bir şekilde sürdürmiş ve ilim adamları yetişmiştir. Bu ilmî faaliyetler, her devirde olduğu gibi, bu zaman diliminde de semeresini vermiş ve böylelikle seçkin insanlar ve değerli ilim adamları yetişmiştir³⁶. Bu seçkin ve değerli âlimlerden birisi olanÛşî, *Kelâm*'da olduğu kadar, şiirde de şöhret kazanmıştır³⁷. Onun bu şöhreti, takriben 569/1173'de yazdığı akâid ilmine dâir “*Emâlî Kasîdesi*” ile pekişmiştir³⁸.

4. Mezhebi ve İtikâdi

Dönemi îtibariyle ele alındığında,Ûşî, Hanefî mezhebinin önde gelen âlimleri arasında yer alır. Zirâ, o, VI. asırda iyice yer eden resmî Türk mezhebi Hanefîliği, fikhî eserler vererek müdâfaa etmiştir. Ayrıca, o, Emâlî Kasîdesi'ni kaleme almakla, Mâtürîdî akâidini vecîz bir şekilde savunmuştur. Bu yönyle,Ûşî'nin kaleme aldığı eserlerin çizgisi ve kendilerinden ders aldığı hocalarının mezhepleri ve itikâdî görüşleri incelendiğinde % 95'e varan kısmının, hem Hanefî, hem de Mâtürîdî olduğu görülür. Ayrıca, yine, onun eserlerinde, VI. asırda mevcûd Hanefî-Mâtürîdî muhâlifi fikrî haretlere cevap mâhiyetinde kimi konuların san'atsal bir dille ifâde edildiği gözden kaçmaz.

Nitekim, Mâverâünnehir bölgesinde yetisen pek çok ulemâ gibi, o da, devrinin gelenegine tâbi olarak, kelâmî bir risâle kaleme almıştır. Benzer şekilde,Ûşî'den sonra ölen, doğum yeri belli olmamakla beraber, 16 Safer 580 (30 Mayıs 1184)'de Buhârâ'da “el-Kuzât'üs-Seb'a” kabristanına defn edilen Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sâbûnî de, el-Bidâye fî Usûl'id-Dîn adıyla Mâtürîdiye akâidine dâir bir eser yazmıştır³⁹. Bu anlamda, Mâtürîdiye akâidine, Türk âlimlerinin çok büyük katkıları

³⁶ Durmuş Özbek, “Ûşî ve Kasidetu'l-Emâlî'si”, *SÜİFD*, sayı: 5, s. 263.

³⁷ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cem'iil-Müellifîn*, VII, 148.

³⁸ Ziriklî, *A'lâm*, IV, 310.

³⁹ Bekir Topaloğlu, *Matûridîye Akâidi*, giriş, s. 19-20.

olmuştur. Nitekim, Ûşî'nin Emâlî'si de, asırlar boyu medreselerde ezberletilerek dillere âdetâ tesbîh olmuþtur.

5. İlmî Kiþiliði

Ûşî, *Hadîs*, *Kelâm*, *Fikih* ve *Tefsîr* gibi İslâmî ilimlerin yanında, edebî ilimlerle de meşgûl olmuştur⁴⁰. O, 'el-Fergânî', 'el-Hanefî', 'eş-Şehîdî', 'el-Mâtürîdî', 'Îmâm'ül-Haremeyn', 'Rüknüddîn' ve 'Sirâcüddîn' gibi nisbelerle tanınmış bir Türk âlimi, *Hanefî* fıkhi ve *Mâtürîdî* kelâmına katkıları olan, aynı zamanda bir edib ve şâirdir de. Bazı tabakât kitaplarında adı, *el-Evsî el-Ûşî* olarak geçen müellifin⁴¹, Ûşî nisbesini almış olan diğer âlimlerle karıştırılmaması gerekiyor⁴². Şimdi, verdiği eserlerle, onun ilmî kişiliði arasında bir bağ kurmaya çalışalım. Şu ana kadar Ûşî'ye âit olduğunu kesin bir şekilde tesbit ettiðimiz eserleri şunlardır⁴³: 1. *Kasîdet'ül-Emâlî*, 2. *Gurer'ül-Ahbâr ve Dürer'ül-Eş 'âr fi'l-Hadîs*, 3. *Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, 4. *Muhtelif'ür-Rivâye*, 5. *el-Fetavâ's-Sirâciyye*. *Emâlî*; 'Kasîde-i Yekûl'ül-*Abd*, *Yekûl'ül-'Abd fi Bed'il-Emâlî*, *el-Kasîdet'ül-Lâmiye fi't-Tevhîd*, *Kasîdet'ül-Hanefiyye*' vb. isimlerle⁴⁴ şöhret bulmuş ve üzerine onlarca şerh

⁴⁰ Кутлу Соñmez, Ала-Тоо Ош-3000 Журналы, Али Ибн Осман ел-Оши жонундо, Ош-3000 Мамлекеттик Дирекциясы, Бишкек, 2000, 80. Б (Kutlu, Sönmez, Alâ-Too Oş-3000 Jurnalı *Ali b. Osman el-Ûşî conündö*, Oş 3000 Mamlekettik Direksiyası, Bişkek 2000, 80. s).

⁴¹ Abdulgañî en-Nablusî, et-Tuhfet'ün-Nablusiyye fi'r-Rihlet'it-Tarablusiyye, s. 54.

⁴² Meselâ bu nisbeye anılan âlimler arasında şunlar bulunmaktadır: 1. Şeyhüllislâm Nâsırüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Ûşî, 2. Ali Mansûr el-Ûşî, 3. Ömer b. Mûsa el-Ûşî, 4. Muhammed b. Ahmed el-Ûşî .

⁴³ Eserleri kısmında bilgi vereceğimizden burada geniş bir açıklama yoluna gidildmedi.

⁴⁴ Bu isimler için bkz. Kehhâle, *a.g.e.*, VII, 148; Serkis, *Mu'cem'ül-Matbû'at'il-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*, I, 499; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1349; İbn Kutluboğa, *Tabakât'ül-Hanefiyye*, s. 44; Brockelmann, *GAL*, S I, 764; Baðdadlı İsmail Paşa, *Hediyyet'ül-'Ârifîn*, I, 700; Kemâl Edîb Kürkçüoglu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", *AÜİFD*, cilt: 3, sayı: I-II, s.1, yıl: 1954.

yazılmıştır. Bu kasîde, asırlardır medreselerde Mâtürîdî kelâmına dâir okutulan başcu kitabı ve dillere tesbîh bir eser olmuştur⁴⁵.

6. Hocaları ve İlim Yolculukları

Araştırmamız çerçevesinde biyo-bibliyografik kaynaklarda **Üşî**'nin ders okuduğu hocaları ve ilim yolculuklarından bahseden herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır. **Üşî**, *Nisâb'ül-Ahbâr*'ın mukaddimesinde, eserine hadis aldığı kitapların müelliflerine varıncaya dek sıraladığı kaynaklarının kitâb râvîlerini tek tek sıralamıştır⁴⁶. Şâyet, son râvînin, kitabın rivâyet hakkını aldığı ya da kitabı okuduğu hocası olduğu kabul edilirse, o zaman bu şahısların **Üşî**'nin hocaları olduğuna kanâat getirilebilir. Zirâ, **Üşî**, bu kaynakların bir kaçını aynı hoca kanalıyla okumuştur. Bu anlamda, eserlerin mukaddimelerinde geçen kitâb râvîsi senedleri hayli değeri hâizdirler. Biz, bu kayıd sâyesinde, **Üşî**'nin hem ilmî seyahâtlerini⁴⁷, hem de kendilerinden ders okuduğu hocalarını en azından tahmîn etme şansına kavuşuruz. Aslında bu tür kayıdlar, sâdece bir şahsın ilmî geçmişini tesbîte değil, aynı zamanda dönemin bilim târihine ilişkin karanlık husûsları aydınlatmaları yönüyle de ayrı bir önem taşırlar.

Üşî, kelâm, fıkıh, hadîs, tefsîr ve edebiyât gibi alanlarla ilgilenen, klâsik anlamda yelpâzesi geniş bir kişiliktir. Bu açıdan, onun hocalarını sâdece *Nisâb*'taki kitâb râvîlerinin son halkasıyla sınırlamak doğru olmaz. *Nisâb* da, elimize ulaşan ve bu tür bilgiyi kendinde barındıran tek kaynak olması hasebiyle önemli bir yer işgâl etmektedir. Onun, *Nisâb'ül-Ahbâr*'ında tesbît ettiğimiz hocaları şunlardır:

1. **Ebû'l-Kâsim Yûsuf b. el-Hasen b. el-Hüseyin es-Semerkandî** (ö.550/ 1155) ⁴⁸: *el-İknâ'*ı okuduğu hocası.

⁴⁵ Eser manzûm olup, 66 veya 67 beyitten oluşmaktadır. Bkz. Özbek, *a.g.ma.*, s. 268.

⁴⁶ Bu hususu detaylı bir şekilde incelemek için bkz. **Üşî**, *Nisâb'ül-Ahbâr*, s. 2-14.

⁴⁷ **Üşî**'nın hocalarının yaşadıkları yerler göz önünde bulundurarak tesbît edilen ilim yolculuğu yaptığı tahmin edilen muhtemel merkezler için bkz. Mehmet Sait Toprak, *Hadîste Derlemeçilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâb'ül-Ahbâr Adlı Eseri*, s. 147, şekil : 1.

⁴⁸ Kureşî, *el-Cevâhir*, I, 263.

2. Kâdi Abdullah b. el-Muzaffer en-Neseffî (ö. 537/1142)⁴⁹: Bu da, kendisinden *İknâ'*ı okuduğu (1. sırada) hocasının hocasıdır.

3. Ebû'l-Kâsim Mahmûd b. Ali b. Nasr b. Ebî Ya'mur b. Ahmed b. Ebî 'Ali el-Hüseyin en-Neseffî (ö. 555/1160)⁵⁰: *Tenbîh*, *Ravzat'ül-'Ulemâ*, *Garîbu Ebî 'Ubeyd*, *Firdevs'ül-Ahbâr* ve *Kenz'ül-Ahbâr*'ı okuduğu hocası.

4. Ebû Sa'd 'Abdullah b. Ebî'l-Muzaffer b. Ebî Ya'mûr en-Neseffî (ö. 530/1135)⁵¹: Üşî'nin, *Tenbîh*, *Ravzat'ül-'Ulemâ*, *Garîbu Ebî 'Ubeyd*, *Firdevs'ül-Ahbâr* ve *Kenz'ül-Ahbâr*'ı okuduğu hocası Ebû'l-Kâsim Mahmûd b. Ali b. Nasr b. Ebî Ya'mur b. Ahmed b. Ebî 'Ali el-Hüseyin en-Neseffî'nin hocası olup, Üşî, bu zâtla da mülâkî olmuş ve ondan ders okumuştur.

el-İsmeni

5. 'Alâüddîn Ebû'l-Mehâmid Muhammed b. Abdülhamîd es-Semerkandî (ö. 552/1157)⁵²: Tirmizî'nin *Câmi*'ini okuduğu hocası.

6. Zahîrüddîn Ebû'l-Kâsim Ali b. Hüseyin b. Abd el-Bistâmî (ö. 537/1142)⁵³: *Şîhâb'ül-Ahbâr*'ı aldığı hocası.

7. Zahîrüddîn Ebû'l-Mehâsin el-Hasen b. Ali b. Abdülazîz el-Merginânî (ö. 552 / 1157 ?)⁵⁴: *Sahîh-i Buhârî*'yi okuduğu hocası.

8. 'Imâdüddîn Ebûbekir Muh. b. el- Hasen b. Mansûr en-Neseffî (ö. 522 / 1128)⁵⁵: Üşî'nin *Buhârî*'yi aldığı hocası Zahîrüddîn Ebû'l-Mehâsin el-

⁴⁹ Sem'ânî, *et-Tahbîr fî'l-Mu'cem'il-Kebîr*, I, 558-559.

⁵⁰ Sem'ânî, *a.g.e.*, II, 286; Zehebî, *Siyer*, XXI, 92.

⁵¹ Sem'ânî, *a.g.e.*, II, 286-287.

⁵² Kâtib Çelebi, *Kesf'üz-Zunûn*, II, 1867.

⁵³ Sem'ânî, *a.g.e.*, I, 461-462; Zehebî, *Siyer*, XIX, 376.

⁵⁴ *Tabakât'ül-Hanefiyye*, I, 168. , *Kunesî*, II, 74

⁵⁵ Bkz. *a.g.e.*, I, 215.

Hasan b. Ali b. Abdülazîz el-Merginânî'nin hocasıdır. Muhtemelen Üşî, bu zâtla karşılaşıp, ondan ders okumuştur.

9. Ebû 'Abdullah Muhammed b. Süleymân el-Üşî (ö. 570'ten önce /1174 ?)⁵⁶: *Kitâb'üt-Tabakât*'ı okuduğu hocasıdır.

10. 'Imâdüddîn Kâdî Ebû Sâbit el-Hasan b. Ali el-Pezdevî (ö. 557/1161)⁵⁷: Üşî'nin, 'Uyûn'ül-Mecâlis ve Lü'lü'iyyât'ı okuduğu hocasıdır.

11. Fahrii'l-Eimme Ebû'l-Hasen Ali b. Muh. b. Muh. el-Pezdevî (ö. 537/1142)⁵⁸: Üşî'nin 'Uyûn'ül-Mecâlis'i kirâat ettiği hocası 'Imâdüddîn Kâdî Ebû Sâbit el-Hasen b. Ali el-Pezdevî'ninbabasıdır. Üşî, yaklaşık olarak hicrî 500'lü yılların başında dünyâ gelmiştir. Buna göre, onun, hocasının hocası ve aynı zamanda hocasınınbabası olan bu şahistan da ders okumuştur.

12. Nâsırüddîn Muhammed b. Süleymân (ö. ?)⁵⁹: Müsnedü Enes'in rivâyelerini aldığı hocası.

13. Ebûbekir Muhammed b. Ya'kûb Abdülvâhid el-Mansûr el-Beyzâvî (ö. 541/1146)⁶⁰: Üşî'nin Müsnedü Enes'in rivâyet hakkını aldığı ho-

⁵⁶ *Tabakât'ül-Hanefiyye*, I, 57'de şu bilgi yer alır: "O, Şeyh'ül-İslâm Ebû 'Abdullah Muhammed b. Süleymân el-Üşî'dir ki, Hidâye adlı (fıkıh) kitabının sahibi [el-Merginânî], onu meşyahasına şu sözleriyle kaydetmiştir: O, kendi el yazısıyla bize, bütün merviyâtını rivâyet etme hakkında icâzet verdi". *Hidâye* yazarı Merginânî h. 594'de vefât ettiğine göre, Muhammed b. Süleymân el-Üşî, bu târihten 20-30 yıl önce vefât etmiş olabilir. Bu şahıs, aynı zamanda, *Nisâb* müellifi Üşî'nin de hocasıdır. Sirâceddin el-Üşî, h. 575'de vefât ettiğine göre, onun da, bundan daha önce bir târihte vefât etmesi ihtimâl dâhilindedir. *Kutubî*, 164-165

⁵⁷ Yâkût, *Mu'cem'ül-Buldân*, I, 409.

⁵⁸ Sem'ânî, *et-Tâhbîr*, I, 527; *Tabakât'ül-Hanefiyye*, I, 199, 380. *Mucem'ül-Buldân*'da tam adı şöyle geçer: Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdülkerîm b. Mûsâ b. 'Isâ b. Mücâhid en-Neseffî el-Pezdevî. *Keşf'üz-Zunûn*'da ölüm târihi 542 olarak verilir (*Keşf'üz Zunûn*, I, 119).

⁵⁹ Ölüm târihi tesbît edilemedi.

⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, XX, 76.

cası Nâsırüddîn Muhammed b. Süleymân'ın hocasıdır. Ûşî, bu şahistan da rivâyetler almıştır.

14. Seyfüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ya'kûb el-Bâharzî (ö. 559/ 1163)⁶¹ : Ûşî'nin *Kitâb'ül-Yevâkît*'i okuduğu hocasıdır.

Sâdece, *Nisâb'ül-Ahbâr*'da elde ettiğimiz bilgilerle tesbît ettiğimiz hocaları bunlardan ibârettir. Hocaların mensûp oldukları bölgeler göz önüne alındığında, Ûşî'nin *Mâverâünnehir* civârındaki pek çok ilim merkezini gezdiği ve orada nam salan hocaların meclisine katılmıştır. Geniş bir coğrafyayı dolaşan Ûşî, tesbîtlerimize göre; *Semerkand*, *Buhârâ*, *Belh*, *Merv*, *Tûs*, *Serahs*, *Nesef*, *Fergana* bölgesi ve *Merginân* gibi yerlere ilim yolculukları yapmıştır⁶².

Elbette, karanlık kalan ve henüz aydınlatılmayı bekleyen bir takım soruları zihnimizde bırakmakla berâber, ilmî yönünü gösteren bu kayıdlar, bizi, Ûşî'nin ilim yolculukları yaptığı ve henüz kendinden önceki kitap rivâyet geleneğine uygun hareket ettiği sonucuna ulaştırırlar.

Temennimiz, kayıp olan ve Ûşî'nin *Nisâb'ül-Ahbâr*'ından hacimce daha büyük olduğunu düşündüğümüz *Gurer'ül-Ahbâr* ve *Dürer'ül-Eş'âr* adlı eserinin bulunması ve bu sâyede Ûşî ile ilgili karanlıkta kalan hususların aydınlatılmasıdır.

B. ESERLERİ

XI. asrin başlarında doğup, XII. asrin son çeyreğinde vefât eden Ûşî, döneminin önemli sîmaları arasında yer alır. Hayâtını anlatırken de bahsettiğimiz gibi, ona, *el-Fakîh'ül-Hanefî*⁶³, *el-Hanefî el-Mâtûrîdî*⁶⁴, *el-Îmâm*

⁶¹ Bkz. a.g.e., XXIII, 113, 344, 363.

⁶² Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb'ül-Ahbâr Adlı Eseri*, s. 147-151.

⁶³ Bağdâdlı İsmâîl Paşa, *Hediyyet'ül-'Ârifîn*, I, 70.

⁶⁴ Yûsuf Elyan Serkis, *Mu'cem'ül-Matbû'at'il-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*, I, 499.

*Rükn’üd-Dîn*⁶⁵, *eş-Şeyh el-İmâm*⁶⁶ ve *İmâm’ül-Harameyn*⁶⁷ şeklinde ilmî kariyerini ifâde eden nisbeler verilmiştir. Ayrıca, onun *Nisâb’ül-Ahbâr*⁶⁸’ının semâ’ ve rivâyet kaydından da, pek çok hocadan ders okuduğu anlaşılmaktadır. Yine, kendilerinden ders aldığı hocalarının memleketlerine bakıldığında, ilim elde etmek için hayli uzak memleketlere ilmî seyâhatler düzenlediği sonucu ortaya çıkar.

Esefle söylemeliyiz ki, kaynaklarda *Üşî*⁶⁹’nin hayatı ve eserleri hakkında kâfî mikdarda bilgiye rastlayamadık. Mevcûd bilgiler de, kısa ve biribirinin tekrarı mâhiyetindedirler. Buna göre, müellifimize âit olduğuna kesin kanâat getirdiğimiz 5 eser tesbît edebildik. Bunlardan ikisi hadîs, ikisi kelâm, bir tânesi de *Haneftî* fikhına dâirdir. Tesbit edebildiğimiz eserleri şunlardır: 1. *Kasîdet’ül-Emâlî*, 2. *Gurer’ül-Ahbâr ve Dürer’ül-Eş’âr*, 3. *Nisâb’ül-Ahbâr li-Tezkiret’il-Ahyâr*, 4. *el-Fetâvâ es-Sirâciyye*, 5. *Muhtelif’ür-Rivâye*. Şimdi, bu eserlerin tanıtımına geçebiliriz:

1. *Kasîdet’ül-Emâlî*⁷⁰: *Üşî*⁷¹’nin *Mâtiürîdiyye* akâidine dâir bu manzûm risâlesi, ‘*Kasîdet’ül-Emâlî*’⁷² şeklinde bilinmekte berâber, beyitlerinin son kelimeleri “*lâm*” harfiyle sona erdiğinde ‘*el-Kasîdet’ül-Lâmiyye fi’t-Tevhîd*’, ‘*Lâmiyye-i Kelâmiyye*’⁷³, başlama cümlesine atfen ‘*Kasîde-i Yekûl’ül-‘Abd*’⁷⁴ ya da ‘*Bed’ül-Emâlî*’⁷⁵ ve ‘*Kasîdet’ül-Hanefiyye*’⁷⁶ vb. isimlerle de kaynaklarda geçer. 569 (1174) yılında yazılan bu risâlenin⁷⁷ 67

⁶⁵ Kâtib Çelebi, *Kesf’üz Zunûn*, I, 526.

⁶⁶ A.mlf., *a.g.e.*, II, 1200; II, 1349.

⁶⁷ A.mlf., *a.g.e.*, II, 1954.

⁶⁸ Yazma, basma ve şerhleri hakkında geniş bilgi için bkz. Durmuş Özbek, “*el-Üşî ve Kasîdet’ül-Emâlî*”, *SÜİFD*, sayı: 5, s. 261-308; M. Sait Özervarlı, “*Emâlî*”, *TDV. İA.*, XI, 73-75.

⁶⁹ Bağdâdlı, *Hediyyet’ül-‘Ârifîn*, I, 700.

⁷⁰ Kemal Edîb Kürkçüoğlu, “*Lâmiyye-i Kelâmiyye*”, *AÜİFD*, III/1-2, s. 1-21.

⁷¹ Kâtib Çelebi, *Kesf’üz Zunûn*, II, 1349; Brockelmann, “*Üşî*”, *IA.*, XIII, 75.

⁷² Elyan Serkis, *MMAM*, I, 499.

⁷³ Brockelmann, *GAL*, I, 552, S I, 764.

⁷⁴ Kâtib Çelebi, *Kesf’üz Zunûn*, II, 1530; Brockelmann, “*Üşî*”, *IA.*, XIII, 75.

ve 68 beyitlik yazma ve basma kimi nüshaları varsa da, umûmiyetle 66 beyit olduğu kabul edilir.

Ûşî, “*İslâm akâidinin temel konularını; ilâhiyât, nübûvvât ve sem’iyyât şeklindeki klâsik şemâya genellikle sâdîk kalarak işleyen risâle, konusunun tevhîd olduğunu belirten bir beyitle başlayıp, Allah’ın zâtının ve sıfatlarının ele alındığı beyitlerle devâm eder. Halk’ul-Kur’ân, rü’yetullah, haberî sıfatlar, insan fiili ve aslah gibi konulara temas eder. O, bunları zikrederken, ehl-i sünnet akâidine muhâlif görüşleri de zimnen tenkîd etmeyi ihmâl etmez.*”⁷⁵

Emâlî’nin manzûm olması, vecîz kelâmî pek çok bilgiyi ihtivâ etmesi, öğrenme ve ezberlenme kolaylığı sağlama onun kısa zamanda medreselerde tutulmasına ve el kitabı hâline gelmesine neden olmuştur. “*Bu eserin ne kadar çok ilgi gördüğü, Almanya’da Berlin, Münih; Fransa’da Paris; İsveç’te Stockholm; Mısır’da Kâhire; Hindistan’da Rampur; Türkiye’de pek çok yerde; İngiltere’de Cambridge; Türkistan’da Buhârâ; Rusya’da ve daha pek çok ülkenin kütüphânelerinde yazma ve matbû nüshalarının bulunmasından anlaşılmaktadır*”⁷⁶. Benzer şeyleri,Ûşî’nin araştırma konusu ettiğimiz *Nisâb’ül-Ahbâr*’ı için de söylemek mümkündür. Zîra, bugüne kadar ulaştığımız kayıdlara göre, yurt içinde ve yurt dışında toplam 58 yazması tesbît edilmiştir. Bu rakam, eserin değerini ve tedâvülde olmasını göstermesi açısından son derece önemlidir.

2. Gurer’ül-Ahbâr ve Dürer’ül-Eş’âr: Sirâceddîn el-Ûşî, *Nisâb*’ın mu-kaddimesinde “*Gurer’ül-Ahbâr ve Dürer’ül-Eş’âr*” adlı hadîs mecmâasından söz eder⁷⁷. Ne var ki, bu eser, günümüze kadar gelememiştir.Ûşî, 1000 hadîslik *Nisâb*’ını, daha hacimli olduğunu düşündüğümüz bu hadîse dâir eserini ihtisâr etmek sûretiyle meydâna getirmiştir⁷⁸.

⁷⁵ M. Sait Özervarlı, “*Emâlî*”, TDV. İA., XI, 73.

⁷⁶ Brockelmann, İA., XIII, 75; Özbek, *a.g.ma.*, s. 269.

⁷⁷ Bu hususun tedkîki için bkz. *Nisâb’ül-Ahbâr*, Süleymâniye, Karaçelebizâde nüshası 4^a; Bağdâdlı, *Hediyyet’ül-’Ârifîn*, I, 700.

⁷⁸ Kâtib Çelebi, *Kesf’üz Zunûn*, II, 1200’de *غُرر الْأَخْبَار وَدَرِر الْأَشْعَار لِلشِّيخ الْإِمام أَبِي*

3. Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr⁷⁹: *Nisâb'*ın yurt içindeki kütüphânelerde tesbit edebildiklerimizin büyük bir kısmını inceleme fırsatı bulabildik. Ancak, kütüphâne katalogları, biyo-bibliyografik arşiv çalışmaları ve internet taramaları sâyesinde yurt dışında tesbît ettiklerimizi inceleme imkanı bulamadık. Yurt içindeki yazmaların büyük bir kısmı, *Süleymaniye Küttüphânesi* bünyesinde bulunmaktadır. Geriye kalanlar ise, dağınık bir şekilde çeşitli kütüphânelerde yer almaktadırlar⁸⁰.

4. el-Fetâvâ es-Sirâciyye: Şu ana kadar tek nüshasını tesbit edebildiğimiz Üşî'nin bu eseri, onun fetvalarının yer aldığı kitabıdır⁸¹. Adının geçtiği kaynaklarda; “*İmâm'ül-Haremeyn*”, “*Seyh*” “*el-İmâm*”, “*Fakîh*” vb. sıfatlarla tanıtılması, bizi, Üşî'nin kendi döneminde mühim dînî bir mevkiiinin olduğu fikrine sevk etmektedir⁸².

محمد على بن عثمان الاوشي المتوفى في حدود ٥٦٩ م. اقتصر فيه على جمع الف
Hadîth ثم اختصره في كتاب وسماه نصاب الأخبار لذكر الأخبار
Gurer'ül-Ahbâr ve Dürer'ül-Eş'âr, 569 civarlarında vefât eden Şeyh İmâm Ebû Muhammed Ali b. Os-mân el-Üşî'ye aittir. O, bu eseri 1000 hadîs'le sınırlandırdı ve onu *Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr* diye isimlendirdi şeklinde bir kayıt yer alır. Mukaddimesinden anlaşıldığı üzere Üşî, *Nisâb'*ı talebeler ve kâtibler, bu hadisleri kolay okuyup yazsınlar diye derlemiştir.

Üşî, 15 kaynaklı 1000 hadîsten müteşekkil *Nisâb'*ını *Gurer'*den ihtisâr ettiyse, o halde, bu eserin [*Gurer*] kaynakları da, 15'le mi sınırlıydı?. Acaba, *Nisâb'*ına almadığı, ama *Gurer'*inde kullandığı bir başka kaynak ya da kaynakları var mıydı? Türünden pek çok soru aklımızdan geçmiyor değil.

⁷⁹ Bu eser hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâb'ül-Ahbâr Adlı Eseri*, İzmir 2005 (basılmamış doktora tezi).

⁸⁰ Bu eserin yurt içindeki ve yurt dışındaki yazma nüshaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâb'ül-Ahbâr Adlı Eseri*, s. 225-231.

⁸¹ Bkz. Ahmet Özel, Hanefî Fıkıh Âlimleri, s. 53.

⁸² Bu nisbelerin geçtiği yerler için bkz. Bağdâdlı, a.g.e., I, 70; Kâtib Çelebi, a.g.e, I, 526; II, 1200, 1349, 1954; Yusuf Elyan Serkis, *Mu'cem'ül-Matbû'at'il-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*, I, 499.

Khuda Bakhsh Oriental Public Library 3138 demirbaş numarasına kayıtlı⁸³ *Fetâvâ*'nın bu nüshasının başı, sonu ve ferâğ kaydının online kataloga göre verileri şöyledir⁸⁴:

Başı : قال العبد الضعيف نولاه الله وخصن أسلافه برحمته هذا ما اختصرته من كتاب سبق متى جمعه وتصنيفه : [...] ونظمه [...],

Sonu : ve, [قد مات عن سنين الهدى لمستبطي الأحكام بالرأي و الفهم ...]

Ferâğ kaydi : [تم هذه الفتوى الشريفة المسمى بسراجي بعون الله ... في يوم الأحد بتاريخ الرابع وعشرون من شهر ربيع الآخر في السنة ١٠٨٨].

Ûşî'nin kendi döneminde 210 varaklı hacimli bir fetvâ kitabı yazmıştır. Kâtib Çelebi, müellifimizin bu eseri hakkında şu sözleri sarf eder:

* “el-Mevlâ b. Cûy, bu eserin bir nüshasının sonunda musannıfin “eser, ٥٦٩ senesi Muharrem ayının Pazartesi günü, Oş’ta, ‘Ali b. Osmân b. Muhammed et-Teymî’nin elinde tamam buldu” şeklindeki sözlerini gördüğünü söyledi. Aynı şekilde, Takîyüddîn de, “Yekûl’ül-‘Abd” ve “Münyet’ül-Müftî” müellifinin biyografisini tanıttığı yerde, bu eserin Sirâceddîn el-Ûşî'ye âit olduğunu ve içinde [Sirâciyye'de] bir çok kitapta eşine rastlanmaz ender vâkialar bulunduğunu söyler. [İlâveten], söz konusu eserin, aynı zamanda Münye'nin kaynakları arasında [yer aldığı]ni diyerek, sözlerini bitirir”⁸⁵.

Bu kayda göre, eser, hem mütedâvil hem de kimi ilginç haberleri içinde barındırması açısından önemlidir. Ancak günümüze dek, bildiğimiz kadariyla,

⁸³ Online katalog erişimi için bkz:<http://kblibrary.nic.in/Vol34/Bp041.htm>:22.03.2005/22:07.

⁸⁴ Yine, adı geçen katalogda, 210 varak, 21 satır ve 23x15, 16x7.5 şeklinde bilgiler de yer almaktadır.

⁸⁵ Kâtib Çelebi, *Kesf’üz Zunûn*, II, 1224. Metnin orijinali şöyledir:

[الفتاوى السراجية : قال المولى بن جوى رأيت في آخر نسخة منها ما لفظه قال المصنف وقع الفراغ يوم الإثنين من المحرم سنة ٥٦٩ شعو وستين وخمسماة باوش على يد على بن عثمان بن محمد التيمي ذكره تقى الدين في ترجمة صاحب يقول العبد ومنية المفتى انه لسراج الدين الاوoshi وفيه نوادر وقائع لا توجد في أكثر الكتب وهي إحدى مأخذى المنية].

sâdece tesbît edebildiğimiz iki nüshasının ulaşması, eserin bir dönemden sonra kullanışlığını kaybettiği izlenimini vermektedir.

5. *Muhtelifür-Rivâye*⁸⁶: Katib Çelebi'nin aktardığına göre; **Ûşî**, bu eseri, Ebû Hafs 'Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî (ö. 537/1142)'nin on bâbda tertîb ettiği ve beyit sayısı 2669 olan *Manzûmet'ün-Nesefî fî'l-Hilâf*'ın 'Abdülmuhsin el-Kusayrî tarafından yapılan *el-Cevâhîr'ül-Mânzûme* adlı şerhinin şerhidir⁸⁷. **Ûşî**'nin bu şerhine, Kâdi Muhibüddîn Ebû'l-Velîd Muhammed b. Muhammed el-Halebî el-Hanefî (ö. 980/1572) *İstiksâü'n-Nihâye* adı ile bir muhtasar yapmıştır⁸⁸. Bu beş eser dışında, kimi adlarla müellifimize nisbet edilen eserler, biyo-bibliyografik kaynaklara geçmişse de, bunlar其实 onun bir eserinin, farklı adla kaydından öteye geçmezler.

Şimdi, **Ûşî**'ye yanlışlıkla nisbet edilen eserleri sıralayalım:

1. *İstiksâü'n-Nihâye*: Durmuş Özbek, Kâdi Muhibüddîn Ebû'l-Velîd Muhammed b. Muhammed el-Halebî'ye âit **Ûşî**'nin *Muhtelifür-Rivâye* adlı şerhinin muhtasarını yanlışlıkla **Ûşî**'ye nisbet etmiştir⁸⁹.

2. İlk kaynaklarda yer almamakla birlikte, sadece **Kehhâle** ve **Bağdâdî**'nın sonradan *Meşârik'ül-Envâr fî Şerhi Nisâb'il-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr* adıyla bir eseri **Ûşî**'ye nisbet etmesi, onun *Nisâb'ül-Ahbâr*'ın bir şerhinin olduğu şeklinde yanlış bir kanaati hasıl etmiş olmalıdır ki, Durmuş Özbek, bu bilgiye istinâden, onu *Nisâb*'tan farklı bir eser olarak kaydetmiştir⁹⁰. Hâlbuki bu eser, *Nisâb*'ın tâ kendisidir. Eser, üslup bakımından *Meşârik*'a benzerliğinden ötürü, **Kehhâle** ve **Bağdâdî** tarafından

⁸⁶ Aynı adla Ebû Bekir 'Alâüddîn es-Semerkandî (ö. 552/ 1157)'nin bir eseri vardır. Bkz. Katib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1636.

⁸⁷ Katib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1867.

⁸⁸ A.mlf., *a.g.e.*, ay.

⁸⁹ Özbek, "el-Ûşî ve Kasîdet'ül-Emâlî", *SÜİFD*, sayı: 5, s. 267.

⁹⁰ Özbek, *a.g.ma.*, s. 266.

karıştırılmıştır⁹¹.

3. *Sevâkib'ül-Ahbâr*: *Keşf'üz-Zunûn*'da bu eser Ûşî'ye atf edilir⁹². Maalesef Katib Çelebi, eser ve müellifleri farklı yerlerde zikrederken her defasında ya müellifin doğum tarihini farklı vermiş ya da ona nisbet ettiği kitapları farklı vermiştir. Nitekim bu adla Ûşî'nin bir eserinin olduğunu kaydeden başka bir kaynağa da rastlanmamıştır.

4. *Yevâkît'ül-Ahbâr*: Bu eser, Ûşî'nin kendi eseri olmayıp, *Nisâb'ül-Ahbâr*'ını oluştururken kaynak olarak kullandığı 15 eserden biridir. Eser, Ahmed b. Abdullah es-Serahsî (ö. 380/900)'ye⁹³ ait olup, Ûşî, bu kitaptan *Nisâb*'ına 24 adet hadis almıştır. Ne var ki, sözkonusu eserden geriye kalan sadece Ûşî'nin aldığı 24 hadistir⁹⁴. Yevâkît'ül-Ahbâr adıyla eserine kaydetmiştir⁹⁵.

Bu yönyle, sadece kataloglarda kayıtlı isimlerden hareketle, müellif ve eserleri hakkında yorum yapmanın her zaman yanlışlara götürebileceği gözden çıkarılmamalıdır. Bu sebeple, kataloglarda verilen bilgiler, ihtiyâtlı kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

BROCKELMANN: *Geschichte der Arabischen Litterature* (GAL), I-II, Leiden 1944-1949; Supplementband, I-III, Leiden 1937-1972.

_____, “Ûşî”, *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1986.

⁹¹ Kehhâle, *Mu'cem'ül-Müellifîn*, I, 526; Bağdâdlı, *Hediyyet'ül-Ârifîn*, I, 700.

⁹² Kâtib Çelebi, *Keşf'üz Zunûn*, I, 526.

⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, X, 364.

⁹⁴ Bu hadisler için bkz. Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb'ül-Ahbâr Adlı Eseri*, s. 223-224.

⁹⁵ Bağdadlı, *a.g.e.*, I, 700; Özbek, *a.g.ma.*, s. 267.

AHLWARDT, William: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek*, Zweiter Band III. und IV. Buch, Berlin 1889.

BABÜR, Zahîruddîn Muhammed : *Baburnâme : Babür'ün Hâtıratı* (haz. Reşit Rahmeti Arat), Kültür Bakanlığı Yayımları, Ankara 2000 (3. baskı).

BAĞDÂDLI, İsmâ‘îl Paşa: *Hediyyet’ül-‘Ârifîn Esmâ‘ül-Müellifîn ve Âsâr’ül-Musannifîn*, I-II, MEB. Yayınevi, İstanbul 1951-1955.

CUMAGULOV, Çetin: *Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları* (çev. Kalmamat Kulamshaev), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

DOBRACA, Kasım, *Katalog Arapskikh, Turskikh i Perzijskikh Rukopisa / Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu*, Sarayev 1963.

ERDEM, Mustafa : “*Kirgızlar’da Dînî ve Sosyal Hayât*”, *Türkler*, III, s.172, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002.

KÂSIM B. KUTLUBOĞA, Ebû'l-'Adl Zeynüddîn: *Tâc'üt-Terâcim fi Tabakât'il-Hanefiyye*, Bağdad 1942.

KÂTİB ÇELEBİ: *Keşfüz-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn* (nşr. Şerefeddîn Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge), I-II, İstanbul 1360-1362/1941-1943.

KEHHÂLE, Ömer Rıza: *Mu‘cem’ül-Müellifîn: Terâcim’il-Kütüb’il-‘Arabiyye*, Beyrut trz.

KUREŞÎ, Abdulkâdir b. Ebî'l-Vefâ el-Kureşî: *el-Cevâhir’ül-Muzî'e fi Tabakât'il-Hanefiyye*, Haydarâbad 1332.

KUTLU, Sönmez: Alâ-Too Oş-3000 Jurnalı *Ali b. Osman el-Uşî coniindo*, Oş 3000 Mamlekettik Direksiyası, Bişkek 2000,

KÜRKÇÜOĞLU, Kemâl Edîb: “*Lâmiyye-i Kelâmiyye*”, AÜİFD, yıl : 1954,

cilt : 3, Sayı : I-II, Ankara 1954.

MOMİNOV, Kasım: *Türk MütekellimiÛşî'nin Emâlî adlı Eseri ve Kelamî Görüşleri*, Oş 1998 (basılmamış lisans tezi).

NECCÂRÎ, Şerefüddîn Halîl b. Alâeddîn el-Yemenî (öl. 632/1235): *Nefîs'ür-Riyâz li-İdam'il-Emrâz*, 01 Hk 749 / 5, Adana İl Halk Kütüphânesi, yazma.

ÖZBEK, Durmuş : “*Ûşî ve Kasidet’ul-Emâlî*”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 5. sayı, Konya 1994.

ÖZEL, Ahmet: Hanefî Fîkih Âlimleri, TDV. Yayınları, Ankara 1990.

ÖZERVARLI, M. Sait : “*Emâlî*”, *TDV. İA.*, XI, s. 73-75, İstanbul 1995.

PERTSCH, Wilhelm: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek Zu Berlin-Verzeichniss der Türkischen Handschriften*, I-IV, Berlin 1889

SEM’ÂNÎ, Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Ebû Sa’d et-Temîmî (ö. 562/1167): *et-Tahbîr fî'l-Mu‘cem’il-Kebîr*, I-II, (thk. Münîre Nâcî Sâlim), trz.

SERKÎS, Yusuf b. İlyan b. Musa ed-Dîmaşkî (Joseph Ellas Sarkis): *Mu‘cem’ül-Matbuat’il-‘Arabiyye ve'l-Mu‘arrabe*, Mısır 1346/1928.

SEZGİN, M. Fuad: *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS), Leiden 1967.

SUĞDÎ, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. El-Hüseyin b. Muhammed (ö. 461/1068): *en-Nütef fî'l-Fetâvâ* (tahkik ve notlandıran: Salâhadîn en-Nâhî), I-II, Matbaat’ül-İrşâd, Bağdâd 1976.

TOPRAK, Mehmet Sait: *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması veÛşî'nin Nisâb'ül-Ahbâr Adlı Eseri*, İzmir 2005 (basılmamış doktora tezi).

ÛŞÎ, Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Sirâceddin el-Fergânî el-Hanefî (ö.575/1179): *Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/Laleli Bölümü, dem. nu: 1509 (yazma).

_____, *Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ Halet Efendi Bölümü, dem. nu: 88 (yazma).

_____, *Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ Osman Huldî Bölümü, dem. nu: 48 (yazma).

_____, *Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ H. Hüsnü Paşa Bölümü, dem. nu: 187 (yazma).

_____, *Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ Karaçelebizâde Bölümü, dem. nu: 74 (yazma).

_____, *Nisâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ Yeni Câmi Bölümü, dem. nu: 1183 (yazma).

ÜNAL, İsmail Hakkı: “*Şehirlerin Faziletleriyle İlgili Uydurma Hadisler ve “Hayru'l-Buldân” Risâlesi*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XLI, s. 67-90, Ankara 2000.

YÂKÛT el-HAMEVÎ, Ebû 'Abdullah Yâkût b. Abdullah: *Mucem'ül-Büldan*, Leipzig 1867.

YALTAKAYA, M. Şerafeddin : “*Türk Kelamcılar*”, Dar'ül-Fünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, sayı: 23, Burhanettin matbaası, İstanbul 1932.

ZEHEBÎ, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ö.748/1348): *Siyerü A'lâm'in-Nübelâ*, I- XXIII (thk. Şuayb Arnaut), Müesseset'ür-Risâle, Beyrut 1413.

ZİRİKLÎ, Hayreddin: *el-A'lâm: Kâmusu Terâcim li-Eşher'ir-Ricâl ve'n-Nisa*, Matbaatü Dar'il- 'Ilm li'l-Melâyin, Beyrut 1995.